

DİNLERARASI DİYALOGA İLİŞKİN GÖRÜŞ VE DÜŞÜNCELER

İskender OYMAK*

Türkiye’de, dinlerarası diyalogun sıkça gündeme geldiği şu günlerde dini eğitim alan kişilerin bu çalışmalardaki görev ve sorumlulukları konusunda bazı tespitler yapmak üzere, İlahiyat eğitimi almış kişilere uyguladığımız bir anketin sonuçlarını değerlendirmeye çalışacağız. Ancak bu değerlendirme öncesinde konunun ana hatları ve tarihi gelişimi üzerinde kısaca bilgi vermeyi gerekli görüyoruz.

Diyalog kelime olarak; iki veya daha fazla kişinin karşılıklı olarak konuşması ve anlaşması için yaptığı bir aksiyondur. Ancak dini literatürde diyalog; aynı ve farklı dinlere mensup insanların inanç ve düşüncelerini birbirlerine empoze yoluna gitmeden, ortak meseleler etrafında konuşması, tartışması ve işbirliği yollarını araması olarak ifade edilmektedir¹.

Tarihin değişik safhalarında Müslümanların ve diğer din mensuplarının yaşadığı coğrafyalarda, İnsanlar aynı coğrafyayı paylaşarak karşılıklı diyalog ve sevgi ile mutluluğu yakalayabileceklerinin bilincine sahip olmuşlardır. Biz de günümüzde altı milyarı aşan nüfusu ile dünyanın, uzayda doluşan, tayfalarının anlaşmazlıklarının her an onu batırabileceği bir gemide yaşadığımızın farkında olmalıyız. Bunun için gerçekten bir şeyler yapılması gerekir, aksi taktirde geç kalınır. Ancak bir şeyler yapılması için de toplumların kendi dini ve kültürel değerlerini böylesine önemli bir konuda göz ardı etmemesi gerekir. Başlatılan diyalog çalışmalarına din adamlarının şuurlu, din mensuplarının da sağlıklı bir şekilde bilgilendirilmeleri gerekir. Bu yapılmadığı taktirde gösterilen çabalar kısa sürede boşa çıkar.

Yer yüzünde din ve mezhep farklılıklarından kaynaklanan savaşların devam ettiği bu günlerde “Diyalog” her toplumun özlem duyduğu bir konudur. Çünkü diyalog barış demektir. Diyalog olmadan barış ve huzurdan, savaşız bir dünyadan söz etmek imkansızdır. Ancak değişik dinlere mensup yetkililerin bu konudaki samimiyetlerine, diğer din mensuplarını ve toplumları inandırılmaları için adım atmalarına ihtiyaç vardır.

Müslümanların diğer din mensupları ile münasebetlerine tarihi seyir içerisinde bakıldığında, İslam’ın doğduğu coğrafyada iyi ilişkileri her dönemde görmek mümkündür. Çünkü Allah “*Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkek ve bir dişi den yarattık. Ve birbiriniz ile tanışmanız için sizi kavimlere*

* Yrd. Doç. Dr. Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Öğretim Üyesi
1 Abdurrahman Küçük, “Dinlerarası Diyalog Üzerine Düşünceler” **T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Dergisi**, Mart-Nisan 1991, S.27, 27; Günay Tümer, Abdurrahman Küçük, **Dinler Tarihi**, Ankara, 1993, 396; Ali İbra Güngör, “Katolik Kilisesi’nin Çağdaş Misyon Anlayışında Diyalog Kavramı” **Dinler Tarihi Araştırmaları I**, (Sempozyum:08-09 Kasım 1996) Ankara, 1998, 177.

ve kabilelere ayırdık...”² buyuruyor. İslam, insanların başlangıçta Adem ile Havva’nın çocukları olarak tek bir ümmet olduklarını, daha sonra Kur’an’ın ifade ettiği gaye ile ayrıldıklarını belirtmektedir³. Bu itibarla Müslümanlar her dönemde Kur’an’ın mesajına uygun tutumlar sergilemişlerdir. Müslümanların bağımsız kimlik kazandıkları ilk dönem olan Medine döneminde Hz. Muhammed’in, hicretten hemen sonra yörede yaşayan değişik din mensupları ile toplumsal barış için diyaloga girdiğini görüyoruz. Ancak bu diyalogun temelini Kur’an’a dayalı prensiplerin oluşturduğu bir gerçektir. Nitekim Kur’an; İnananlar, Yahudiler, Hristiyanlar ve Sabiilerden Allah’a ve Ahiret gününe hakkı ile inanıp, salih amel işleyenler için Rableri katında mükafatlar olduğunu, onlar için herhangi bir korku olmadığını, onların üzüntü çekmeyeceklerini bildirmektedir⁴.

Kur’an da yine “İnsanlar içinde iman edenlere sevgi bakımından en yakın olarak da “biz Hristiyanlarız” diyenleri bulacaksınız. Çünkü onların içinde keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar.”⁵ Ayeti ile Hristiyanlara farklı bir statü verildiği açıktır. Bir başka ayette “Kitab ehlin-den zulmedenler bir yana, onlarla en güzel şekilde mücadele edin, şöyle deyin: Bize indirilene de, size indirilene de inandık; bizim tanrımız da, sizin tanrınız da birdir, biz ona teslim olmuşuzdur”⁶. Kur’an diğer din mensupları ile ilişkilerde hikmeti, güzelliği ve hoşgörülü davranışta bulunmayı esas almıştır. Bu “Sen Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğüt ile çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et...”⁷ ayetinde ifade edilmektedir. Yine dinde zorlamanın olmadığı⁸, başka dinlere mensup olanlara müsamaha gösterilmesini⁹ emreden Kur’an, İslam’ın ilk dönemlerinden itibaren Müslümanların diğer din mensupları ile münasebetlerinde belirleyici unsur olmuştur. Böylece Müslümanların diğer din mensuplarıyla olan münasebetlerinde Kur’an’a dayalı prensiplerin referans alındığı, gerçekten İslam tarihindeki uygulamalarda da görmektediriz.

Hz. Muhammed’in peygamberliğinin Medine dönemi yukarıda belirttiğimiz ayetlerin mesajı doğrultusunda, dini çoğulculuk ve bir arada yaşama uygulamalarının örnekleri ile doludur. Peygamberin Necran Hristiyanları ile yaptığı anlaşma ilk resmi Müslüman Hristiyan diyalogu olup, inanç esasları ile başlamış ve siyasi durumlar ile bağlantılı olarak devam etmiştir¹⁰. Nitekim bu uygulama, Medine de Hz. Muhammed’in kurduğu Site devletin-

² Hucurat, 49/13

³ Bakara, 2/213

⁴ Bakara, 2/62, Maide, 5/69

⁵ Maide, 5/82

⁶ Ankebut, 29/46

⁷ Nahl, 16/125

⁸ Bakara, 2/256

⁹ Yunus, 10/99

¹⁰ Belazuri, *Fütuhu’l- Buldan*, Beyrut, 1991, 75-79

de kendini göstermiş ve devleti oluşturan gruplardan başta Yahudiler, Hristiyanlar olmak üzere diğer din mensupları ile Müslümanlar bir içtimai sözleşme ile devlet organizasyonunu oluşturmuşlardır. Bu sözleşme ile sulh, muharebe ve askeri savunma konularında anlaşma yapılmıştır¹¹. Nitekim Sözleşmenin 25. Maddesinde Yahudiler ile ilgili “Beni Avf Yahudileri müminlerle birlikte bir ümmet (camia) teşkil ederler. Yahudilerin dinleri kendilerine, müminlerin dinleri de kendilerinedir...”¹² ifadeleri yer almaktadır. Hz. Peygamber, yaptığı anlaşmaya riayet ederek tehlike durumlarında gayri müslimler ile istişarelerde bulunmuş ve onlara devlet idaresinde elçi, öğretmen, memur, teknisyen vb. gibi görevler vermiştir. Hatta İslam bilim ve felsefesinin gelişmesinde Yahudi ve Hristiyan bilim adamlarının önemli rol oynadığı belirtilmektedir¹³. Bu uygulamanın Hulefa-i Raşidin döneminde de devam ettiği görülmektedir¹⁴.

Türkler İslam’dan önce, Göktürk, Uygur ve Hazar hakanları idaresinde kendilerine sığınan yabancı din mensuplarını himaye etmiş ve bir çok dine bağlı cemaatlerle bir arada yaşamışlardır¹⁵. Hatta Hazarlar döneminde dine dayalı şiddet ve taassup bütün dünyayı sardığı halde, Hazar Hakanlarının gösterdiği dini müsamaha ve hoşgörü, çeşitli dinlere mensup insanların kavgasız bir arada yaşamaları, onların ne kadar medeni bir toplum olduklarını göstermektedir¹⁶. Yine Selçuklu İmparatorluğu idarisinde yaşayan gayri müslimlerin dini özgürlüğe sahip oldukları, gerek Sultan Alparslan gerekse Sultan Melikşah döneminde fethedilen bölgelerde Hristiyanlara adalet, merhamet ve şefkat gösterildiği kaynaklarda ifade edilmektedir¹⁷.

Bütün Müslüman ülkelerde olduğu gibi, Osmanlılarda da başka din-den olanlara karşı hoşgörü ve onların hareketlerini müsamaha ile karşılamak, devlet politikasının en önemli özelliği olarak görülmektedir. Osmanlı devleti, kuruluşundan yıkılışına kadar Müslüman olmayan tebaasının inanç ve bunun gerektirdiği hak ve hürriyetlerine herhangi bir kısıtlama getirmediği gibi, onların bu haklarını daha rahat bir şekilde kullanmalarına zemin hazır-

¹¹ Muhammed Hamidullah, **İslama Giriş**, (Çev. Kemal Kuşçu) Ankara, 1965, 27-28

¹² Medine vesikasının maddeleri ile ilgili bkz., Muhammed Hamidullah, **İslam Peygamberi**, (Çev. Salih Tuğ) İstanbul, 1993, I, 190-197;

¹³ Jussi Aro “Geçmişte ve Günümüzde Dinlerarası Diyalog” Çev: Ahmet Güç, **Uludağ üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi**, Bursa 1993, V/5, 270; M Hamidullah, **İslama giriş**, 246.

¹⁴ Geniş Bilgi için bkz, M. Hamidullah, **İslam Peygamberi**, II, 894-896; Şaban Kuzgun, “Misyonerlik ve Hristiyan Misyonerliğinin Doğuşu”, **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, I, Kayseri, 1983, 75-76; Philip K. Hitti, **İslam Tarihi**, (Çev. Salih Tuğ), İstanbul, 1989, I, 366-367, II, 1106-1110; M. Süreyya Şahin, **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, İstanbul, 1996, 43-47

¹⁵ Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Med.**, İstanbul, 1993, 323

¹⁶ Şaban Kuzgun, **Hazar ve Karay Türkleri**, Ankara 1993, (II. Baskı), 115, vd.

¹⁷ O.Turan, 323-326; Mehmet Aydın, “Türk Toplumunda Dini Hoşgörünün Temelleri”, **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Konya, 1998, 8/11-15

ladığna arşiv belgeleri, Şer'iyeye Sicilleri, Gayri Müslim Cemaatlara ait defterler, vb. dökümanlar şahitlik etmektedir¹⁸. Bu belgelerden birinde II. Mahmut Han şöyle diyor: “Siz Rumlar, siz Ermeniler ve siz Yahudiler, hepiniz Müslümanlar gibi Allah'ın kulu ve benim vatandaşlarımsınız. Dinleriniz başka başkadır. Fakat hepiniz devlet kanunlarının ve irade-i şahanemin himayesindesiniz. Size konulan vergileri ödeyin. Bu vergilerin kullanılacakları maksatlar, sizin emniyetiniz ve refahınızdır”¹⁹. Bu anlamda, Osmanlı devletinin her döneminde bu belgelerin yüzlercesine rastlamak mümkündür.

Bu itibarla Müslümanlar tarih boyunca İslam'ın yayılmasında zorlama yöntemini kullanmamışlardır. Fakat Hristiyanların İslam'ın yayılması karşısında boş durmadıklarını ve misyonerlik gibi çeşitli faaliyetler içerisine girdiklerini görüyoruz. Bu sebeple misyon ve misyoner kelimeleri üzerinde durarak misyonerlik çalışmalarının kısa tarihçesini ve misyondan diyaloga geçiş sürecini sebep ve sonuçları ile değerlendirmeye çalışacağız.

Misyon Latince “Missio” kelimesinden türemiş olup lügatte; görev, yetki, vekalet, bir kimseye bir işi yapması için özel olarak verilen görev manalarına gelmektedir. Misyoner kelimesi de: yetkili, görevli kimse, görevli rahip ve papaz manalarına gelmektedir. Bu kelimelerin yaygın olarak kullanıldıkları anlamları ise; Hristiyan Kiliselerinin, Hristiyan olmayan ülkelerde bu dini yaymak için kurdukları müesseselere Misyon ve bu müesseseler de görev yapan kişilere de misyoner denmektedir. Genel anlamda Misyon; başka dinden olanları kendi dinlerine kazandırmak amacı ile kurulan ve faaliyet gösteren her türlü teşkilat, özel anlamda ise, Hristiyanların Hristiyan olmayan ülkelere dinlerini yaymak için kurdukları teşkilat demektir²⁰.

Misyonerlerin asli görevi Hristiyanlığı yaymaktır. Misyoner hangi rol ile görünürse görünsün, kendisini Kiliseye adayan kişidir. Bu itibarla o, İncilin bir neferidir ve hedefine ulaşabilmek için her şeyi yapmayı ve en zor şartlarda çalışmayı göze almaktadır. Misyonerler metot olarak; toplumu dejenere ederek yozlaştırma, ahlaki değerlerin zayıflatılması ve dini uygulamaların gevşetilmesi için çaba sarf ederler. Ayrıca tarihi ve kültürel değerleri tartışılır hale getirmeye çalışırlar²¹.

Hristiyan misyonerliği aslında Pavlus ile başlamakla²² beraber günümüzdeki anlamı ile Hristiyan dünyasında gizli ve açık bütün gayeleri tam olarak tespit edilmiş gerçek Hristiyan misyonerliği Haçlı seferlerinden sonra

¹⁸ Geniş bilgi için bkz., Ziya Kazıcı, “Osmanlı Devletinde Dini Hoşgörü”, *Kültürlerarası Diyalog Sempozyumu*, 7-8 Mart-1998, İstanbul, 1998, 105-115; M. Aydın, 15-16; Şahin, 47-85

¹⁹ Yılmaz Öztuna, “Osmanlı Devletinde Padişah”, *Tarih Mecmuası*, 1976, I, 13

²⁰ Kuzgun, Misyonerlik..., 59; Mustafa Erdem, “Misyonerlik ve Kırgızistan da Misyoner Faaliyetler”, *Dini Araştırmalar*, I/3., Ankara, 1999, 5

²¹ Erdem, 11-14

²² Kuzgun, “Misyonerlik...”, 68, vd.

ortaya çıkmıştır. Çünkü Müslüman Türk milleti, ortaya çıkan haçlı saldırılarına karşı koymuş, Anadolu ve kutsal toprakları işgal ve talandan korumuştur. Ancak Hristiyan Avrupa'nın misyon ruhu tamamen ortadan kalkmamıştır. Silahlı mücadelede netice alamayacağını anlayan Hristiyanlar, Müslümanları içerden durdurmanın yollarını aramış ve bu amaçla istişare için kongreler düzenlemişlerdir. Bu kongrelerde; İslam tehlikesini yok edebilmek için, Müslümanlar arasında Hristiyanlaştırma faaliyetlerinin başlatılmasına ve bu görevi icra edecek profesyonel misyonerler yetiştirmek üzere teşkilatların kurulmasına karar verilmiştir²³. M.S. XIII. Yüzyıldan itibaren oluşturdukları Misyoner Teşkilatları vasıtasıyla İslam coğrafyasında yaptığı faaliyetler neticesinde kültürel ve ekonomik sömürü emellerine ulaşmışlar ve bu başarıları XX. Yüzyıla kadar devam etmiştir²⁴. Daha sonraları bu metotlarının modern dünyada etkili olamayışı neticesinde, mevcut amaçlarını daha etkili metotlar ile anlatma zarureti hissetmişlerdir. Bunun için de 1962-1965'te toplanan II. Vatikan Konsilinde bu problemler gündeme getirilmiş ve yeni metot olarak diyalog önerilmiştir.

Kilise'nin dünya ile diyaloga girme isteği temelde, onun misyoner oluşu ve Mesih'in tevdi ettiği misyonu hakkıyla yerine getirme arzusu ile ilgilidir. II. Vatikan Konsili ile Kilise, varoluş sebebi olan bu misyonunu, Tanrının krallığı kuruluncaya kadar devam ettireceğini ifade etmiştir. Bunun için Kilise, günümüz şartlarına uygun yeni misyon anlayışını II. Vatikan Konsilinde açıkça ortaya koymuştur²⁵.

Kilise bu amaçlarını kitabı Mukaddese dayandırmaktadır. Nitekim Matta İncilinde Mesih *"İsa yanlarına geldi ve onlara söyleyip dedi: Gökte ve veryüzünde bütün hakimiyet bana verildi. İmdi, siz gidip bütün milletleri şakirt edin, onları baba, oğul ve kutsal Ruhülküdü's ismiyle vaftiz eyleyin; size emrettiğim her şeyi tutmalarını onlara öğretin; ve işte, ben bütün günler, dünyanın sonuna kadar, sizinle beraberim"*²⁶ şeklinde ifade etmektedir. Bu emir diğer İncillerden; Markos²⁷, Luka²⁸ ve Yuhanna²⁹ da da farklı ifadelerle yer almaktadır. Misyonun alanı ile ilgili olarak Kitab-ı Mukaddeste şu ifadeleri görüyoruz: *"Ancak Ruhülküdü's üzerinize gelince, kudret alacaksınız; Yerusâlim'de, bütün Yahudiye'de, Samiriye'de ve dünyanın en uzak yerine kadar şahitlerim olacaksınız"*³⁰. Bu kutsal metinlerden anlaşılan şu ki,

²³ Erdem, 10

²⁴ Erdem, 11; Ali Arslan Aydın, *İslam Hristiyan Diyalogu ve İslamın Zaferi*, İstanbul, 1991, 81; A. Abdullah Masdusi, *Yaşayan Dünya Dinleri*, (Çev. Mesud Sadak), İstanbul, 1981, 291, vd.

²⁵ Ali İsmâ Güngör, *Vatikan Misyon ve Diyalog*, Ankara, 1997 122

²⁶ Matta, 28/ 18-20

²⁷ Markos, 16/ 15-16

²⁸ Luka, 24/ 47

²⁹ Yuhanna, 20/ 21

³⁰ Resullerin İşleri, 1/8

Mesih'in Babadan alıp icra ettiği ve Kiliseye verdiği görev; iyi haberleri bütün insanlara ulaştırmak, öğretmek ve açıklamaktır. Bu misyon alanı içinde yapılması gerekli görülen işler; insanları kiliseye yöneltmek, kilise kurmak, Hristiyan cemaat oluşturmak, okul açmak ve yardım çalışmalarında bulunmaktır³¹. Kilise bu kutsal mesajlar doğrultusunda misyonunu icra etmeye devam etmektedir. Tanrı devletini kurma yolunda çabalarının bir parçası olarak diğer din mensupları ile yakınlaşma içerisine girdikleri aşıkardır. Çünkü İncillerdeki ifadelerin aksine yeni bir fikir beyan edilmediği gibi, II. Vatikan Konsilinde, Kilisenin misyonu içerisinde; Tanrı'nın kelimasının hem Hristiyan hem de Hristiyan olmayanlara bildirilmesi zikredilmiş ve tanrının kelamı bütün insanlara ulaştırılmalıdır hükmüne varılmıştır³². Papa'nın zaman zaman verdiği beyanatlarda da bu açıkça belirtilmektedir.

Daha önce Kilisenin dışında ilahi gerçek kabul etmeyen Kilise, II. Vatikan Konsilindeki yeni bir takım ifadelerle ilahi gerçeğin diğer dinlerde de bulunabileceğini kabul etmiştir. Ancak Konsilde belirtilen diğer bir görüş: Her ne kadar Kilise dışında kurtuluş mümkün olabilirse de mutlak kurtuluş Mesih ile mümkündür. Sözü edilen Konsil; Hristiyanlık dışındaki dinlerin kendi mensuplarını kurtuluşa götürebileceği konusunda hiçbir şey söylemediği gibi, bütün dokümanları, Hristiyanlık dışındaki dinlerde, kültürlerde ve geleneklerde ilahi gerçeğin ancak kırıntılar halinde bulunduğunu ifade etmektedir. Konsil kararlarında belirtilen bu ifadeler kilisenin misyoner karakterini ortaya koymaktadır³³. Hatta Kilisenin, mutlak kurtuluşu Mesih ile sınırlandırması diğer dinlerle yapmaya çalıştığı diyalogda da samimi olmadığını göstermektedir. Eğer dinler arasında diyalog gerekli ise, din mensupları hikmetin ve kurtuluşun adresi olarak herhangi bir dini göstermemelidir. Aksi taktirde herkes kendi dinini mutlak kurtuluş unsuru olarak görür ve neticede dinler arasında mücadele ve çatışmalar devam eder. Halbuki dünya barışı için, insanlığın günümüzde gerçek bir diyaloga, her zamankinden daha çok ihtiyacı vardır. Bu bağlamda dünyadaki bütün dinlerin mensuplarına önemli görevler düşmektedir.

1962-1965'te toplanan II. Vatikan Konsilinde alınan kararlar doğrultusunda Papa VI. Paul tarafından "Hristiyan olmayan Topluluklar Sekreteryası" kurulmuş ve bu sekreterya 1989'da Dindarlar (veya dinadamları) arası diyalog ile ilgili Papalık Konseyi haline dönüştürülmüştür. "İslam Dünyası ile ilişkiler" bürosunun organizasyonu ile 40 civarında bilimsel toplantı tertip edilmiştir. Ayrıca Vatikan tarafından kurulan "Arap İslam Araştırmaları Enstitüsü" tarafından "İslamochristiana" adıyla bir dergi çıkarılmaya başlanmıştır. Yine aynı yıllarda "Dünya Kiliseler Birliği, Orto-

³¹ Güngör, 124

³² Güngör, 88-89

³³ Ekrem Sarıkçıoğlu, "İslam Hristiyan Diyalogun Genel Bir Bakış" **Ondukuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 4, Samsun, 1992, 5; Güngör, 89, 136

doks-Protestan Kiliselerinin oluşturduğu Birlik, Ortadoğu Kiliseleri Birliği" çalışmalar yapmaktadır. Ayrıca İngiltere'nin Birmingham kentinde "İslam Hristiyan ilişkilerini Araştırma Merkezi" 1976 dan beri yayınlar yapmakta, lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde eğitim vermektedir³⁴.

Konsil kararları daha sonraki dönemlerde zaman zaman yapılan toplantılarda ele alınmış ve uygulamalar ile ilgili değerlendirmeler yapılmıştır. Nitekim Papa II. John Paul'un talimatıyla 24 Kasım - 8 Aralık 1985'te Roma'da yapılan Piskoposlar toplantısında II. Vatikan Konsilinin bir muhasebesi yapılmıştır. Bu toplantıda Katolik Kilisesinin modern dünyada iyi yetişmiş din adamlarına büyük ihtiyacı olduğu hatırlatılmıştır. Roma Katolik Kilisesi kendisini, yegane gerçek kilise olarak misyonunun bütün dünyaya yol göstermek ve bütün insanları kurtuluşa ulaştırmak olarak ifade ettiği için bu misyonunu yerine getirememenin sebebi olarak kilisenin içinde bulunduğu durumu, dünyadaki gelişmelerin gerisinde kaldığını, hatta Hristiyan halkın bile kiliseden uzaklaştığını fark etmiştir. Bütün bu olumsuzlukların devam etmesi sebebiyle, Roma Katolik Kilisesi, dünya ile diyaloga girme isteğini tekrar ifade etmiştir³⁵.

Diğer taraftan Yahudilik açısından konuya baktığımız zaman; Tevrat'a göre insanların tümünün Adem'de kardeş olduğu ve Ademi olduğu fikri Diyalogun başlangıcı açısından önemlidir. Yine Yahudilerin kurtuluşu sadece kendi dinlerinde görmemeleri diyaloga açık olduklarını göstermektedirler³⁶. Bu yaklaşım tarzının, diğer ilahi din mensupları tarafından dikkate alınmasının, diyalog açısından faydalı olacağı inancındayız.

Farklı din ve inanca bağlı toplumların bir arada yaşamaları için çeşitli dini kimliklerin mevcudiyetini kabul ve o inançlardaki farklılığa saygı göstermesi gerekir. Dini çeşitliliğe uygun bir çerçeve içinde ve çatışmanın ortaya çıkmasını engelleyecek tarzda, dostane ilişkileri sağlayacak formlar ortaya koymalıdır³⁷. Bu noktalar göz önünde bulundurulduğu takdirde farklı din ve kültürlerin bir arada yaşamalarında sıkıntıların olmayacağı kanaatindeyiz. Dinlerarası diyalogun, din eğitimi almış ve din eğitiminde görevli öğretmenlerle bu göreve hazır olan öğretmen adayları tarafından nasıl algılandığını belirlemek üzere bir araştırma yaptık.

Araştırmanın Amacı:

³⁴ Geniş bilgi için bkz. Emmanuel Adamakis, "Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam Arasında Diyalog" **Kültürlerarası Diyalog sempozyumu**, 53-56; Tümer, A Küçük, 397-406; Bekir Karlığa, "Açılış Konuşması" **Kültürlerarası Diyalog Sempozyumu**, 17

³⁵ Güngör, 119-120

³⁶ Geniş bilgi için bkz., Baki Adam, "Yahudiliğin İslama ve Hristiyanlığa Bakışı", **Dinler Tarihi Araştırmaları I**, (Sempozyum 1996) Ankara 1998, 147-153,

³⁷ Ömer Faruk Harman, "İslam ve Diğer Dinler" **Kültürlerarası Diyalog Sempozyumu**, 82

Bu araştırma amacı olarak; İlahiyat Fakültesi mezunu öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının dinlerarası diyaloga ilişkin görüşlerinin belirlenmesidir. Bu amacın gerçekleştirilmesi için aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1-Dinlerarası diyaloga ilişkin öğretmen ve öğretmen adaylarının görüşleri arasında;

- a- Mesleki kıdem ve yaş,
- b- Okunan eserler,
- c- Katıldığı bilimsel toplantılar,
- d- Diğer Din mensupları ile ilişki bakımından anlamlı fark var mıdır?

2-İlahiyat Fakültesi mezunu öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının dinlerarası diyaloga ilişkin görüş ve düşünceleri nelerdir?

3-Dinlerarası diyaloga ilişkin öğretmenler ile öğretmen adaylarının görüşleri arasında anlamlı bir fark var mıdır?

Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırma Elazığ ili İmama hatip lisesi meslek dersleri öğretmenleri ve Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 1999-2000 Öğretim yılında mezun olan öğretmen adaylarının görüşleri ile sınırlıdır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma mevcut bilgi ve görüşlerin ortaya konulması yönünde betimleme türündedir. Mevcut bilgi ve görüşlerin toplanmasında anket tekniği kullanılmıştır.

Evren ve örneklem

Araştırmanın evrenini Elazığ ilindeki ilahiyat Fakültesi mezunları ile Din Kült. Ve Ahlak Bil. Öğretmenleri oluşturmaktadır. Örneklem ise 1999-2000 Eğitim-Öğretim yılında Fırat Üniversitesinden mezun olan öğrenciler ile İmam Hatip Lisesi'nde görev yapan İlahiyat Fakültesi mezunu Meslek dersleri öğretmenlerinden oluşmaktadır.

Verilerin Toplanması

İlahiyat Fakültesi mezunlarından öğretmen ve öğretmen adaylarının Dinlerarası diyaloga ilişkin bilgilerini tespit etmek için hazırladığımız anketi ilahiyat fakültesi mezunlarından 100 kişiye uyguladık. Bu kişilerin 41'i halen Elazığ ilinde öğretmen olarak görev yapan, 59'u ise Fırat Ün. İlahiyat fak 1999-2000 mezunlarından oluşmaktadır. Anketimizde bilgi ve düşünceleri tespit etmek için 47 soru sorulmuştur.

Cevapların değerleri şu şekilde belirlenmiştir:

- 1-Fikrim yok : 1-1.66
- 2-Katılmıyorum: 1.67-2.33
- 3- Katılıyorum :2.34-3.00

Bulgular ve Yorumlar

Dinlerarası diyaloga ilişkin ankete katılan öğretmenlerin kıdemleri şöyledir. Ankete katılan 41 öğretmenden 1-5 yıl kıdemli olan 3 kişi, 6-10 yıl

kıdemi olan 11 kişi, 11-15 yıl kıdemi olan 5 kişi, 16 ve yukarı kıdemi olan 22 kişidir.

Yaş durumları

18-25 53 kişi

26-32 14 kişi

33-40 12 kişi

40 ve yukarısı 21 kişidir.

Öğrenim durumları; Ankete katılan kişilerin tamamı İlahiyat Fakültesi mezunudur. Bunlardan dokuz kişisi yüksek lisans yapmış olup, geriye kalan 91 kişi lisans mezunudur.

Anketimizde kişisel bilgiler içerisinde sorduğumuz, diğer din mensupları ile olan ilişkiler sorusuna 4 kişi arkadaşı olduğunu, 17 kişi tanıdıkları olduğunu, 79'u da herhangi bir arkadaşı ve tanıdığı olmadığını belirtmiştir.

Ankete katılan kişilerin Dinlerarası diyaloga ilişkin okuduğu dergi, makale, ve kitap sayısı şöyledir. Dinlerarası diyaloga ilişkin hiçbir şey okumayan kişi sayısı 7'dir. 64 kişi birden fazla makale ve dergi okumuştur. 45 kişi okuduğu makaleler ile beraber bir kitap okuduklarını belirtmişlerdir. Bu konu ile ilgili birden fazla kitap okuyan kişi sayısı 8'dir.

Ankete katılanların diyalog konusunda bilimsel anlamda Seminer, Konferans ve Sempozyumlara dinleyici olarak katıldıkları, ancak bu kişilerden hiçbirinin bilimsel toplantılara konuşmacı olarak katılmadıkları tespit edilmiştir. Bunlardan 33 kişi bir sempozyum ve konferansa dinleyici olarak katılmış, 10 kişi sadece bir sempozyuma dinleyici olarak katılmış, 14 kişi sadece bir konferansa dinleyici olarak katıldığını belirtmiş, 11 kişi birden fazla bilimsel toplantıya dinleyici olarak katılmıştır. Herhangi bir bilimsel toplantıya (Seminer, Konferans ve Sempozyum) dinleyici olarak katılmayan kişi sayısı ise 57'dir.

Öğretmen adayları ile öğretmenler arasında mesleki kıdem farkını karşılaştırmamıza gerek görmüyoruz. Çünkü öğretmenlerin %55'i 16 ve daha yukarı kıdeme, %40'ı 6-10 yıl arasında bir kıdeme sahip iken öğretmen adaylarından hiç biri henüz göreve başlamamıştır.

Öğretmen adayları ile öğretmenler arasındaki yaş farkına baktığımız zaman, öğretmen adaylarından 8 kişi 26-32, 51 kişi ise 18-25 arasında iken, öğretmenlerden 7 kişi 26-32 yaş grubunda, 12 kişi 33-40 yaşında, 22 kişi 41 ve daha yukarı yaş grubuna mensuptur.

Diyaloga ilişkin Okunan eserler açısından bu iki grubu karşılaştırdığımız zaman, öğretmen adaylarından hiçbir makale, dergi ve kitap okumayan kişi sayısı 4'tür. Bu sayı öğretmenlerde ise 3'dür. Öğretmen adaylarından dinlerarası diyaloga ilişkin bir kitap ve bir makale okuyan kişi sayısı 6 iken, öğretmenlerden bir kitap veya bir makale okuyan 13 kişidir. Birden fazla makale ve dergi okuyan öğretmen adayı sayısı 39 iken, öğretmen sayısı

23'dir. Bu konu ile ilgili birden fazla kitap okuyan öğretmen adayı sayısı 2 , öğretmen sayısı ise 9'dur. Öğretmen ve öğretmen adaylarının dinler arası diyaloga ilişkin okudukları bilimsel eserler sorusuna verdikleri cevaplara göre öğretmenlerin okudukları bilimsel yayınlar daha fazladır. Burada mesleki kıdemin önem kazandığını, ancak bunu göz önünde bulundurduğumuz zaman farkın çok olmadığı, beklenenden az olduğunu söylemek mümkündür. Gerçekten öğretmen adayı sosyal ortama öğretmen kadar giremediği için bu konuya gerekli önemi verememiş olabilir. Ancak öğretmen için aynı şeyi söyleyemeyiz. Öğretmenin içinde bulundukları sosyal ortam ve öğrencilerine karşı sorumlulukları bu konuya daha fazla özen göstermesini gerektirmektedir. Bu bağlamda İmam hatip liselerinde görev yapan öğretmenler, görev yaptıkları okullarda branşlaşma yoluna giderlerse kendilerini daha iyi hazırlayacakları, alanları ile ilgili bilimsel yayın ve toplantıları takip ederek daha faydalı olacakları kanaatindeyiz.

Öğretmen adayları ve öğretmenlerin dinlerarası diyaloga ilişkin katıldıkları bilimsel toplantılar arasındaki fark da şöyledir. Öğretmen adayları arasında hiçbir bilimsel toplantıya katılmayanların sayısı 37 iken, öğretmenler arasında bu sayı 23'dir. Bir seminer veya bir konferansa dinleyici olarak katılan öğretmen adayı 14, öğretmen ise 9'dur. Bir sempozyuma katılan öğretmen adayı sayısı 4, öğretmen sayısı 6'dır. Birden fazla bilimsel toplantıya katılan öğretmen adayı 4, öğretmen sayısı ise 10 kişiden ibarettir. Yukarıdaki verilerden anlaşıldığı üzere öğretmenlerin öğretmen adaylarına oranla bilimsel toplantılara katılma yoğunluğu daha fazladır. Bunu da onların mesleki kıdem ve tecrübelerinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Ancak gerek öğretmen adaylarının gerekse öğretmenlerin bu konuda bilimsel toplantılara katılımının yeterli olmadığını söylemek mümkündür.

Diğer din mensupları ile ilişki bakımından öğretmen adayları ile öğretmenler arasındaki değerlendirmeye gelince; öğretmen adayları arasında diğer din mensuplarından tanıdığı olan kişi sayısı 6, arkadaşı olan ise 2 kişidir. Öğretmenlerden tanıdığı olan kişi 11, arkadaşı olan 2'dir. Öğretmen adaylarından hiç tanıdığı olmayan 52 kişi, öğretmenlerden hiç tanıdığı olmayan kişi 27'dir. Burada öğretmen ve öğretmen adaylarını sayıları itibarıyla değerlendirdiğimiz zaman arada önemli farklılık görülmemektedir. Halbuki öğretmenlerden önemli bir kısmı (22 kişi) 16 yıl ve daha yukarı bir kıdeme sahip olması sebebiyle bunların, diğer din mensuplarıyla olan münasebetlerinin beklenen seviyede olmadığını söyleyebiliriz.

Tablo 1: Dinlerarası diyaloga ilişkin İlahiyat Fakültesi mezunlarının bilgi ve düşüncelerini tespit etmek maksadıyla uyguladığımız anketin sonuçlarına ilişkin sorulara verilen cevaplar, yüzdeleri ve aritmetik ortalamaları

Soru	1	%	2	%	3	%	Toplam	X
1	13	13	54	54	33	33	100	2.20
2	19	19	14	14	67	67	100	2.48

3	9	9	65	65	26	26	100	2.17
4	6	6	20	20	74	74	100	2.68
5	11	11	83	83	6	6	100	1.95
6	5	5	82	82	13	13	100	2.08
7	2	2	9	9	19	19	100	2.17
8	9	9	24	24	67	67	100	2.58
9		0	16	16	84	84	100	2.84
10	2	2	83	83	15	15	100	2.13
11	4	4	25	25	71	71	100	2.87
12	8	8	50	50	42	42	100	2.34
13	2	2	16	16	82	82	100	3.80
14	0	0	22	22	78	78	100	2.78
15	5	5	32	32	63	63	100	2.58
16	4	4	23	23	73	73	100	2.69
17	10	10	70	70	20	20	100	2.10
18	3	3	88	88	9	9	100	2.06
19	5	5	87	87	8	8	100	2.03
20	8	8	21	21	71	71	100	2.63
21	6	6	25	25	69	69	100	2.63
22	9	9	42	42	49	49	100	2.70
23	2	2	9	9	89	89	100	2.87
24	4	4	7	7	89	89	100	2.85
25	13	13	16	16	71	71	100	2.58
26	7	7	33	33	60	60	100	2.53
27	5	5	89	89	6	6	100	2.01
28	8	8	22	22	70	70	100	2.62
29	1	1	13	13	86	86	100	2.85
30	0	0	7	7	93	93	100	2.93
31	2	2	4	4	94	94	100	2.92
32	8	8	89	89	3	3	100	1.95
33	9	9	77	77	14	14	100	2.05
34	12	12	21	21	67	67	100	2.55
35	13	13	27	27	60	60	100	2.47
36	11	11	35	35	54	54	100	2.43
37	1	1	8	8	91	91	100	2.90
38	2	2	4	4	94	94	100	2.92
39	1	1	14	14	85	85	100	2.84
40	8	8	51	51	41	41	100	2.33
41	11	11	41	41	48	48	100	2.37

42	15	15	43	43	42	42	100	2.27
43	4	4	15	15	81	81	100	2.77
44	8	8	84	84	8	8	100	2.00
45	1	1	6	6	93	93	100	2.92
46	1	1	17	17	82	82	100	2.81
47	9	9	31	31	60	60	100	2.51

Tablo 1’de, ankette yer alan bütün soruların cevaplarına kaç kişinin katıldığı (3), katılmadığı (2) ve fikrinin olmadığı(1), cevapların yüzdelik oranları ve aritmetik ortalamaları bulunmaktadır. Biz dikkat çeken bazı soruların değerlendirmelerini yapmaya çalışacağız.

Uyguladığımız ankette öğretmen ve öğretmen adaylarının dinler arası diyaloga ilişkin bilgi ve düşünceleri ile ilgili sorulardan dinlerarası diyalogun ne zaman başlatıldığı ile ilgili üç sorudan, “diyalogun XX. Yüzyılın sonlarında üç büyük ilahi dinin temsilcileri tarafından başlatıldığı” sorusuna 54 kişi (%54) katılmadığını, 33 kişi (%33) katıldığını, 13 kişi de (%13) fikrinin olmadığını belirtmiştir. Bu soruya verilen cevapların aritmetik ortalaması (2.20)’dir. Buna göre, ankete katılan kişilerin çoğunluğu bu fikre katılmadığını ifade etmektedir. Aynı konu ile ilgili “dinlerarası diyalogun Katolik Kilisesinin II. Vatikan Konsili ile başlattığı” sorusuna 67 kişi (%67) katıldığını, 19 kişi (%19) fikrinin olmadığını, 14 kişi (%14) de katılmadığını belirtmiştir. Bu soruya verilen cevaplara göre oluşan kanaat bu fikre katıldığı yönündedir. Yine “diyalogun Müslüman cemaat liderlerinin çabası ile başladığına” dair soruya 26 kişi (%26) katıldığını, 65 kişi (%65) katılmadığını ve 9 kişi (%9) de fikri olmadığını beyan etmiştir. Bu soruya verilen cevapların aritmetik ortalaması (2.17) dir. Bu soruya verilen cevaplara göre ankete katılan kişilerin genel görüşü bu fikre katılmadıkları yönündedir. Burada diyalogun ne zaman başlatıldığı ve kimler tarafında başlatıldığı sorularından doğru cevap olan “Katolik kilisesinin II. Vatikan Konsili’nde aldığı karar ile başladığı” sorusuna büyük oranda doğru cevap verildiği, ancak bu oranın yeterli olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü dinlerarası diyalog konusunda Türkiye’de önemli misyonu olan bu grubun daha fazla bilgiye sahip olması gerektiği kanaatini taşıyoruz. Aksi taktirde bu çalışmalarda Müslüman din adamları görevlerini yapmış olmazlar.

Yine anketimizde “Dinlerarası diyalogun en başta gelen ilkesinin din, vicdan ve inanç hürriyeti olduğu” sorusuna 74 kişi (%74) katıldığını, 20 kişi (%20) katılmadığını ve 6 kişi (%6) si de fikri olmadığını ifade etmiştir. Bu sorumuza verilen cevapların aritmetik ortalaması (2.68)’dir. Bu da İlahiyat Fakültesi mezunlarının çoğunluğunun bu fikre katıldıklarını göstermektedir. Ancak bu konuda tereddüt içinde olan kişiler de bulunmaktadır. Çünkü Hristiyan din adamları bir taraftan din, vicdan ve inanç hürriyetinden bahsederken diğer taraftan da kilise devleti kurma ideallerini dile getirmektedir.

ler³⁸. Bu çelişki karşısında Müslüman din adamları da doğal olarak diyaloga şüphe ile bakmaktadırlar. Gerçek anlamda dinlerarası diyalogun temel ilkele-
rinin ortaya konması ve uygulanması gerekir. Eğer biz, din adamları grubunu
bu konuda aydınlatıp ikna edemezsek, mümin vatandaşlara fazlaca etki ede-
ceğimiz söylenemez.

Anketimizdeki “Hristiyanların II. Vatikan Konsili ile Müslümanlara
karşı misyoner faaliyetlerini sona erdirdikleri” sorusuna ise 6 kişi (%6) ka-
tıldığını, 83’ü (%83) katılmadığını, 11’i ise (%11) fikrinin olmadığını söy-
lemiştir. Bu soruya verilen cevapların aritmetik ortalaması (1.95)’tir. Bu so-
nuç da Müslüman din adamlarının Hristiyanların misyonerlik faaliyetlerini
sona erdirdiklerinden emin olmadıklarını göstermektedir. Burada, Müslü-
man din adamlarının Hristiyanların misyonerlik faaliyetlerini sona erdirdik-
leri konusunda ikna olmaları için daha gerektiği fikri ortaya çıkmaktadır.
Nitekim kısa bir süre önce, 1998’de Papalık Dinlerarası Diyalog Konseyi
üyesi, İstanbul’da katıldığı bir sempozyumda papalığın esaslı üç misyonunu
icra edeceğini ki bu üç misyondan biri “kurtuluşun sadece kiliselerin somut
birliğinde olduğu” şeklindeki düşüncesini ifade etmiştir³⁹. Yine bu fikri Paris
Katolik Enstitüsü Teoloji ve Din Bilimleri temsilcisi; selametin yalnızca
kiliselerin somut birliğinde olduğunu ve müminlerin dinlerde buldukları
selametin gizemli olarak İsa’nın evrensel nitelikteki tek fiili olan, kurtarıcılı-
ğından kaynaklandığını belirtmiştir⁴⁰. Bütün bu ifadeler misyonerlik faaliyet-
leri konusunda kuşku uyandırmaktadır. Bunun için birinci derecede Hristi-
yan din adamlarının kurdukları dinlerarası diyalog kurumları, misyonu çağ-
rıştıran ifadelerin kullanılmaması için girişimde bulunmalı ve inandırıcı
açıklamaların yapılmasını sağlamalıdır. Mevcut çelişki ve endişelerin
karşılıklı giderilmesi için, din temsilcilerinin daha sık bir araya gelmesi ve
bu toplantıların daha şeffaf hale gelmesi ve sonuçlarının duyurulması bu
yönde yapılacak çalışmalara katkı sağlayacaktır.

Ankette yer alan “Kur’an’da (Maide 51) “Ey insanlar! Yahudi ve
Hristiyanları dost edinmeyiniz” mealindeki ayetin Müslümanların diyalog
imkanını ortadan kaldırmaktadır” sorusuna 13 kişi (%13) katıldığını, 82 kişi
(%82) katılmadığını, 5’i de (%5) fikri olmadığını belirtmiştir. Bu soruya
verilen cevapların aritmetik ortalaması (2.08)’dir. Bu da ankete katılan
kişiler arasında(Maide 51)’in diyalogu ortadan kaldırdığı fikrinin
benimsenmediğini göstermektedir. Bu veriler Müslümanların diğer din
mensupları ile olan ilişkilerine Kur’an’ın engel oluşturmadığına inandıklarını
ve bunun önemli bir aşama olduğunu göstermektedir. Bu noktayı diğer din
mensuplarının da göz ardı etmemesi gerektiği kanaatindeyiz.

³⁸ Güngör, 122

³⁹ Halid Akşe, Açılış Konuşması, *Kültürlerarası Diyalog Semp.*,29

⁴⁰ Herve Legrand, ,33-34

Yine “Yahudi ve Hristiyanlar Hz. Muhammed’in peygamberliğini kabul etmektedir” sorusuna ankete katılan kişilerden 19’u (%19) katıldığını, 79’u (%79) katılmadığını, 2’si (%2) de fikri olmadığını söylemiştir. Bu soruya verilen cevapların aritmetik ortalaması (2.17) dir. Belirtilen sonuç ankete katılan kişilerin bu görüşe katılmadığı şeklindedir. Bu da Müslüman din adamlarının büyük çoğunluğunun kendi peygamberi Hz Muhammed’in diğer din mensupları tarafından peygamber olarak kabul edildiğinden emin olmadıklarını yansıtmaktadır. Bunun sebebi de; Hristiyan din adamlarının diyalog ile ilgili yaptıkları toplantılarda açık alarak Hz. Muhammed’in peygamber olduğunu ifade etmemeleridir. Bununla ilgili olarak 1-6 Şubat 1976 da Libya’da düzenlenen Müslüman Hristiyan Diyalogu seminerinde, Beyrut’tan katılan Katolik Papazı Gregori Haddad, Hz. Muhammed’in peygamberliğini kabul ettiğini ve Hristiyanları da bunu itirafa davet etmesi üzerine, Hristiyan heyeti başkanı Kardinal S. Pignodelli “Hz. Muhammed’in nübüvveti meselesinin Vatikan’da konunun uzmanları tarafından incelenmekte olduğunu ve kısa zamanda bizleri ve Müslüman kardeşlerimizi razı edecek bir hal şeklinin bulunacağı” ümidini belirtmiştir⁴¹. Ne yazık ki aradan yıllar geçmesine rağmen Vatikan bu konuda bir karar hala verememiştir. Oysa Müslümanlar ilahi dinler kapsamına giren (Kur’an da ismi geçen) peygamberlerin tamamına inanmakla yükümlüdürler.

Diğer taraftan “Kur’anın Ehli Kitap isimlendirmesi (Al-i İmran 64) ve “Biz Hristiyanız” diyenlerin Müslümanlara daha yakın olduğunu (Maide 82) bildiren ayetlerin Müslümanlar ile Ehli Kitap’ın diyaloguna temel teşkil ettiği” sorusuna 67 kişi (%67) katıldığını, 24 kişi (%24) katılmadığını, 9’u (%9) da fikri olmadığını belirtmiştir. Bu soruya verilen cevapların aritmetik ortalaması (2.58)’dir. Netice itibarıyla ankete katılan kişiler bu fikre önemli oranda katılmaktadırlar. O halde Kur’an da ki bazı ayetlerin dinlerarası diyaloga temel teşkil ettiğini İlahiyat tahsili yapmış kişiler bilmektedirler. Burada da karşılıklı güven sağlandığı taktirde mevcut pürüzlerin de yok olacağı kanaatindeyiz.

Yine “İslam Tarihinde diğer din mensuplarına gösterilen hoşgörü örneklerinin dinlerarası diyaloga örnek olduğu” sorusuna 84 kişi (%84) katıldığını, 16’sı (%16) katılmadığını ifade etmiştir. Burada aritmetik ortalama (2.84) dir. Ankete katılan kişilerin hemen hemen tamamı bu fikre katıldıklarını belirterek, Müslüman din adamlarının, İslam Tarihinde Müslümanların diğer din mensupları ile diyalog içerisine girdiklerini ve bu diyalogun bundan sonra da mümkün olduğunu göstermektedir.

Ankette yer alan “İslam’da ki Vahiy ve Peygamber inancının Yahudilik ve Hristiyanlık da ki ile aynı olduğu” sorusuna öğretmen ve öğretmen adaylarından 15’i (%15) katıldığını, 83’ü (%83) katılmadığını, 2’si de (%2)

⁴¹ A. Arslan Aydın, 138-139

fikri olmadığını söylemiştir. Bu soruya verilen cevapların aritmetik ortalaması (2.13)'dür. Veriler, ankete katılan kişilerin bu fikre katılmadıklarını ortaya koymaktadır. Burada İlahiyat eğitimi almış kişilerin büyük çoğunluğu ilahi dinlerdeki vahiy ve peygamber inancının farklılık arz ettiği bilgisine sahiptir. Şu bir gerçek ki İslam, teoride Yahudi ve Hristiyanların Peygamberlerini Kur'an'da yer almış olmaları sebebiyle kabul eder, ancak uygulamada onların kitaplarını ve yorumlarını reddetmektedir⁴². Gerçekten diyaloga ihtiyaç duyduğumuz günümüzde dinlerin Vahiy, peygamber vb. inanışlarının karşılaştırmalı olarak incelenmesi, mevcut diyalogun sağlıklı bir şekilde yürütülmesine katkı sağlayacağı kanaatindeyiz. Çünkü bu gibi konularda ki belirsiz ve yetersiz bilginin dinlerarası diyalogu sekteye uğratacağı düşüncesindeyiz.

Yine anketteki "Kitab-ı Mukaddesin Tevrat, İncil ve eklerden oluştuğu" sorusuna, ankete katılan kişilerden 70'i (%70) katıldığını, 26'sı (%26) katılmadığını, 4'ü de (%4) fikri olmadığını belirtmiştir. Bunun aritmetik ortalaması (2.87)'dir. Bu da ankete katılan kişilerin soruda belirtilen düşünceye tam olarak katıldıklarını göstermektedir. Bu veriler bize Müslüman din adamlarının kitab-ı mukaddesi önemli oranda tanıdıklarına kanıttır. Ancak Müslümanların bunu okudukları ve inceledikleri konusunda emin değiliz.

Burada "Tarihteki din savaşları dinlerarası diyaloga engel teşkil etmektedir" sorusuna 42 kişi (%42) katıldığını, 50 kişi (%50) katılmadığını, 8'i de (%8) fikri olmadığı yönünde cevap vermiştir. Bu soruya verilen cevapların aritmetik ortalaması (2.34) olup, ankete katılanların önemli oranda bu fikre katıldıklarını göstermektedir. Burada ankete katılan kişilerin yarısı geçmişte yaşanan olumsuzlukların diyaloga engel olmadığı fikrini taşımaktalar. Ancak ortaçağdan itibaren yayılmak için savaş dahil her türlü faaliyeti Müslümanlara karşı mubah sayan Kiliseler, son yıllarda Başlattıkları diyaloga rağmen, eski imajlarını Bosna-Hersek, Çeçenistan ve Karabağ gibi bazı bölgelerde yeniden sergilemeleri düşündürücüdür⁴³. Gerçekten geçmişte karşılıklı olarak yaşanan ve günümüzde de bazı bölgelerde görülen olumsuzlukların bir daha yaşanmaması konusunda din adamlarına önemli görevler düşmektedir. Bunun için de diyalogun önemli bir fırsat olduğu konusunda din adamlarının bilgilendirilmeleri ve ikna edilmeleri için gerekli bilimsel çalışmaların yapılmasının zaruri olduğunu düşünüyoruz. Gerçekten dinlerin kendi aralarında diyaloga girmeleri ve birbirlerini tanımaları, dinler yüzünden ortaya çıkan bir çok hadiseyi ortadan kaldıracak gibi dünya barışına da katkı sağlayacağı kesindir.

Yahudi, Hristiyan ve Müslümanların beraber yaşamaları konusunda sorduğumuz "Hristiyan komşularımın olmasını isterim" sorusuna 60 kişi

⁴² Jussi Aro, 273

⁴³ Şaban Kuzgun, "Hristiyan Misyonerlerin Türk-İslam Ülkelerindeki Faaliyetleri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Elazığ, 1999, IV/ 333. Vd;

(%60) katıldığını, 27 kişi (%27) katılmadığını ve 13 kişi ise (%13) fikri olmadığını belirtmiştir. Bu cevabın aritmetik ortalaması (2.47)'dir. "Yahudi komşularımın olmasını isterim" sorusuna ise 54 kişi (%54) katıldığını, 35 kişi (%35) katılmadığını ve 11'i ise (%11) ise fikri olmadığını söylemiştir. Burada aritmetik ortalama (2.43)'dir. Yukarıdaki değerlerden, ankete katılan kişilerin çoğunluğunun Hristiyan ve Yahudi komşularının olmasına taraftar oldukları fikri ortaya çıkmaktadır. Nitekim Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı (TÜSES) tarafından 1993' de yapılan bir araştırmada İstanbul da yaşayan halkın %31.2'si Hristiyan , %33.9'u da Yahudi komşu istemediğini belirtmiştir⁴⁴. Bu araştırmaya göre İstanbul da yaşayanların %69'u Hristiyan, %66'sı da Yahudi komşu ile beraber yaşayacağı düşüncesindedir. Bu bizim için önemli bir sonuçtur. Aslında tarihin her safhasında Türk toplumunun gayri müslim topluluklar ile beraber yaşadığı bilinen bir gerçektir. Bu da bizim diğer din ve kültürlerle yabancı olmadığımız ve diyalog konusunda da sıkıntı yaşamayacağımız anlamına gelmektedir.

Dinlerarası diyaloga ilişkin görüşleri tespit etmek amacıyla sordüğümüz sorulardan, ankete katılan kişilerin görüşleri şöyledir: "İslam dünyasında dini tebliğ ile görevli kişilerin diyaloga hazır oldukları" sorusuna deneklerden 20'si (%20) katıldığını, 70'i (%70) katılmadığını ve 10'u (%10) da fikrinin olmadığını belirtmiştir. Bu soruya verilen cevapların aritmetik ortalaması (2.10)'dur. Ankete katılan kişiler çoğunlukla bu fikre katılmadıklarını ifade etmişlerdir. Bu sonuç, dini ilimler tahsil eden İlahiyat Fakültesi mezunlarının büyük bir kısmının dinlerarası diyaloga hazır olmadığını yansıtmaktadır. Yine "Türkiye'de din görevlilerinin diyalog konusunda yeteri kadar bilgilendirildiği" sorusuna 9 kişi (%9) katıldığını, 88'i (%88) katılmadığını ve 3'ü de (%3) fikrinin olmadığını söylemiştir. Burada aritmetik ortalama (2.06)'dir. Bu sonuca göre Türkiye'de din görevlilerinin diyalog konusunda yeteri kadar bilgilendirilmediği kanaati hakimdir. Gerçekten din görevlileri bu konuda yeteri kadar bilgi sahibi değildirlir. Diğer taraftan "Diyanet İşleri Başkanlığının kendi personelini diyalog konusunda yeterli şekilde bilgilendirdiği" sorusuna ankete katılan 100 kişiden 6'sı (%6) katıldığını, 89'u (%89) katılmadığını ve 5'i de (%5) fikri olmadığını beyan etmiştir. Bu cevapların aritmetik ortalaması (2.01) olup, genelde bu fikre katılmadıkları görüşü hakimdir. Yani burada Diyanet Teşkilatının diyalog konusunda personelini yeteri kadar bilgilendirmediği fikri ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan "Diyanet İşleri Başkanlığının Diyalog çalışmalarını yürütecek yeterli yetişmiş elemana sahip olduğu" sorusuna 100 kişiden 3'ü (%3) katıldığını, 89'u (%89) katılmadığını ve 9 kişi de (%9) fikri olmadığını söylemiştir. Bu soruya verilen cevapların anlamlılık derecesi (1.95)'tir. Bu da ankete katılan

⁴⁴ Arusyak Yumul, "İnançların Buluştuğu Kent İstanbul", **Kültürlerarası Diyalog Sempozyumu**, 122

kişilerin tamamının bu fikre katılmadığını göstermektedir. Gerçekten Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde, dinlerarası diyalogu yürütecek eleman bulunmamaktadır. Tabi ki öncelikle Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde dinlerarası diyalogu yürütecek olan bir kurumun oluşturulması gerekmektedir. Yine “Dinlerarası diyalog çalışmalarında İlahiyat Fakültelerinin Dinler Tarihi Kürsüsü elemanlarından yeteri kadar yararlanılmaktadır” sorusuna 14 kişi (%14) katıldığını, 77 kişi (%77) katılmadığını, 9’u ise (%9) fikri olmadığını belirtmiştir. Bu görüşlerin aritmetik ortalaması (2.05)’tir. Bu veri bize Türkiye’deki dinlerarası diyalog çalışmalarında, Üniversitelerin İlahiyat Fakülteleri bünyesindeki Dinler Tarihi akademik personelinden yeteri kadar yararlanılmadığını göstermektedir. Gerçekten böyle önemli bir konuda Dinler Tarihçilerinden yararlanılmamasına anlam vermek mümkün değildir. Ancak toplumda etkili olacak bir diyalog için üniversitelerdeki ilim adamlarından yararlanılması gerekir.

Ankete katılan kişilerin çoğunlukla katılmadıkları bir önemli soru da “Hristiyan ve Yahudilerin Dinlerarası diyalog konusunda Müslümanlara karşı samimi oldukları” sorusudur. Bu soruya anket uygulanan 100 kişiden 7’si (%7) katıldığını, 87’si (%87) katılmadığını, 5’i de (%5) fikri olmadığını beyan etmiştir. Verilerin aritmetik ortalaması (2.03)’dir. Netice olarak ankete katılan kişiler bu fikre katılmadıklarını ifade etmişlerdir. Gerçekten II. Vatikan Konsilinde İslam’a karşı misyonun sona erdirildiği konusunda bilgi bulunmayışı, misyon kapısının açık bırakılması anlamına gelmektedir⁴⁵. II. Vatikan Konsili dokümanlarında ve Papa’nın beyanatlarında misyon ve diyalog birbirinin yerine kullanılmıştır. Bütün insanların kurtuluşa ulaşması yönündeki her türlü kilise faaliyeti olarak geniş anlamda kullanılan “Mision”, Mesih’in ve İncil’in mesajının bütün insanlara ulaştırılması, öğretilmesi ve kendi hür iradesine dayanarak vaftiz vasıtasıyla Hristiyanlığa döndürülmesi anlamındaki “Evangilizasyon” ve Hristiyan inancının Hristiyan olmayan kültürlerle uygun metotlar ile sokulması, nüfuz ettirilmesi veya özümsettirilmesi anlamına gelen “İnkültürasyon” ile iç içe girmiş durumdadır. Konsilin takdim ettiği diyalog bu faaliyetlerin ayrılmaz bir unsuru olarak görülmektedir⁴⁶.

Bir açıklamasında Papa VI. Paul; Hristiyanlık ve diğer dinlerin durumu ile ilgili şunları söylemiştir: “Her ne kadar biz Hristiyan olmayan dinlerin manevi ve ahlaki değerlerini tanıyor, saygı gösteriyor, onlarla diyaloga hazırlanıyor ve din hürriyetini savunmak, insanlık kardeşliğini tesis etmek, kültür, sosyal refah ve sivil idareyi oluşturmak gibi hususlarda diyaloga girmek istiyorsak da dürüstlük bizi gerçek kanaatimizi açıkça ilan etmeye mecbur etmektedir; yegane gerçek din vardır o da Hristiyanlıktır”⁴⁷.

⁴⁵ Sarıçioğlu, 9

⁴⁶ Erdem, 25; Güngör, 142

⁴⁷ Güngör, 130

Yine Papa II. John Paul 1991’de ilan ettiği “ kurtarıcı Misyon” anlamına gelen genelgede şöyle demektedir: “*Dinlerarası diyalog Kilisenin bütün insanları Kiliseye döndürme amaçlı misyonun bir parçasıdır. Karşılıklı bilgilenme ve anlayışı zenginleştirme vasıtası ve metodu olarak diyalog, misyona zıt değildir. Esasen misyon ve misyonun şekilleri ile diyalog arasında özel bir bağ vardır. Bu misyon aslında Mesih’i ve İncil’i bilmeyenlere ve diğer dinlere mensup olanlara yöneliktir. Tanrı, Mesih vasıtasıyla bütün insanları kendisine çağırarak, vahyinin ve sevgisinin mükemmelliğini onlarla paylaşmak istemektedir*”⁴⁸. Bu açıklamalar diyalogun evangelizasyon ve inkültürasyondan ayrılmadığını ve onun bir parçası olduğunu ortaya koymaktadır.

Ayrıca Papa inkültürasyon’un tatbiki ile ilgili şu tavsiyede bulunmuştur: “Diğer Kiliselerden ve memleketlerden gelen misyonerler sahip oldukları kültürel sınırları aşarak kendilerini gönderildikleri çevreye iyice uydurmalıdırlar. Bu yüzden çalıştıkları mekanın dilini öğrenmeli, yerel kültürün en önemli ifadelerini tanımalı ve doğrudan tecrübeler ile o çevrenin değerlerini keşfetmelidir. Sadece bu çeşit bir şuura sahip olurlarsa “Gizli Sırrın Bilgisini” insanlara güvenilir ve verimli bir yolla taşıyabileceklerdir”. Papa Kilisenin Hristiyan olmayan kültürlerle girme sürecinin uzun bir yol olduğunu ve bunun sadece adaptasyon meselesi olmadığını da belirtmektedir⁴⁹. Eğer Papa’nın yukarıda belirttiği düşünceler ve söylemler hala devam ediyorsa diyalog ile amaçlanan çalışmaların misyon olarak sürdüğü anlamına gelir. Aksi düşünceler zaman içinde gelişti ve oluştu ise, o zaman da kilise temsilcilerinin bunu açıklamaları ve diyalog toplantılarında belirtmesi gerekir. Oysa yaklaşık kırk yıldır Müslümanlar ile başlatılan diyalog çalışmalarında konuşulan şeyler çok farklı değildir.

Diğer taraftan “Caminin yanında Havra ve Kilise de yer alabilir” sorusuna katıldığını ifade edenler %73 oranındadır. Bu soruya verilen cevapların aritmetik ortalaması (2.69)’dur. Bu da ankete katılan kişilerin belirtilen fikre katıldıklarını göstermektedir. Bu veriler Müslüman din adamlarının gerçekten diğer din mensuplarına ve onların inançlarına karşı hoşgörölü olduklarını ortaya koymaktadır. Yine sağlıklı bir diyalog için “İslam dışındaki dinlerin kutsal kitaplarının okunması gerekir” sorusuna 82 kişi (%82) katıldığını, 17 kişi (%17) katılmadığını ve 1 kişide (%1) fikri olmadığını ifade etmiştir. Bu soruya verilen cevapların aritmetik ortalaması (2.81)’dir. Ankete katılanların çoğunluğu bu fikre katılmaktadır. Belirtilen fikre taraftar olanların çoğunlukta olması bizim için önemli bir aşamadır. Müslümanlar ile diyaloga giren din mensuplarından başta Hristiyanlar olmak üzere, kendi din adamlarına ve diyalog ile ilgili faaliyette bulunan kişilere, Kur’an’ı okuma ve anlama konusunda eğitim vermektedirler. Bu nedenle kendileri ile

⁴⁸ Güngör, 154

⁴⁹ Güngör, 158

diyaloga girdiğimiz diğer dinlerin de kutsal kitaplarını en azından dini eğitim almış kişilerin çok iyi tanınması gerektiği kanaatindeyiz. Nitekim Kardinal S. Pignodelli bir diyalog seminerinde Kur'an-ı Fransızca, İtalyanca ve İngilizce olmak üzere üç dilden üç defa okuduğunu söylüyor ve Müslümanlardan kaç kişinin kendisinin yaptığını, İncil için yaptığını soruyor⁵⁰. Ve bu sorusuna cevap alamıyor. Gerçekten bunun sağlıklı bir diyalog için gerekli olduğuna inanıyoruz. Bunun için bizim de diğer dinlere ait kutsal metinleri daha çok tanımamız gerektiği kanaatindeyiz.

Dinlerarası diyalogun mahiyeti ile ilgili görüşleri tespit etmek için sorulan “Diyalogun ayrı dinlere mensup insanların inanç ve düşüncelerini birbirine empoze yoluna gitmeden, dini meselelerde konuşması, tartışması ve işbirliği yapması” sorularına ortalama %75’i katıldığını söylemiştir. Bu üç soruya verilen cevapların aritmetik ortalaması (2.70)’dir. Ortaya çıkan sonuç ankete katılan kişilerin bu fikre katıldığı yönündedir. Yine “diyalog farklı inançlardaki insanlar arasında hoşgörü ve dostluğun yerleşmesine imkan vermektedir” sorusuna ankete katılanların 60’ı (%60) katıldığını, 33’ü (%33) katılmadığını, 7’si de (%7) fikri olmadığını belirtmiştir. Bu cevabın aritmetik ortalaması (2.53)’dür. Buradan, ankete katılan kişilerin diyalogun insanlar arasında hoşgörü ve dostluğun yerleşmesine imkan verdiği fikri ortaya çıkmaktadır. Yukarıda değerlendirmesini yaptığımız sorular ve cevaplar, İlahiyat eğitimi almış kişilerin, diyalogun amacı ile ilgili az da olsa kuşkuya sahip olduklarını göstermektedir. Çünkü belirtilen düşünceleri olumlu karşılayanların oranı sevindirici olmakla beraber yeterli değildir. Bu da İlahiyat eğitimi almış kişilerde de belli oranda endişe yarattığına göre, böyle bir eğitimi almamış olan toplumun çoğunluğunda daha büyük endişe ve şüphe yarattığı mutlaklıdır.

Tablo 2: Öğretmen ve öğretmen adaylarının görüşlerinin aritmetik ortalaması ve t değerleri

No	Görüşler	Görev	N	X	t*
1	Dinlerarası diyalog XX. Yüzyılın sonlarında Hristiyan, Müslüman ve Yahudi din adamları tarafından başlatıldı	Öğretmen	41	2.26	.87
		Öğret. Ad	59	2.15	
2	Dinlerarası diyalog Katolik Kilisesinin II. Vatikan Konsili’nde (1962- 1965) aldığı karar ile başlamıştır	Öğretmen	41	1.95	-6.61
		Öğret. Ad	59	2.84	
3	Dinlerarası diyalog Müslüman cemaat liderlerinin çabalarıyla başladı	Öğretmen	41	2.41	3.81
		Öğret. Ad	59	2.00	
4	Diyalogun en başta gelen ilkesi din, vicdan ve inanç hürriyetidir	Öğretmen	41	2.68	.04
		Öğret. Ad	59	2.67	
5	Hristiyanlar, II. Vatikan Konsili ile Müslümanlara karşı misyoner faaliyetlerini sona erdirmişlerdir	Öğretmen	41	1.92	-4.46
		Öğret. Ad	59	1.96	

⁵⁰ Aydın, 139-140

6	Kur'an'da ki "Ey insanlar! Yahudi ve Hristiyanları kendinize dost edinmeyiniz" (Maide 51) mealindeki ayeti Müslümanların diyalog imkanını ortadan kaldırmaktadır	Öğretmen	41	2.14	1.32
		Öğret. Ad	59	2.03	
7	Yahudiler ve Hristiyanlar Hz.Muhammed'in peygamberliğini kabul etmektedirler	Öğretmen	41	2.24	1.44
		Öğret. Ad	59	2.11	
8	İslam dünyasında diyalogun Kuran-ı Kerimin Ehl-i Kitap isimlendirmesi (Al-i İmran 64) ve "Biz Hristiyanız" diyenlerin Müslümanlara daha yakın olduğunu (Maide 82) bildiren ayetler diyaloga temel oluşturabilir	Öğretmen	41	2.73	1.96
		Öğret. Ad	59	2.47	
9	İslam Tarihinde çokça örnekleri olan diğer din mensuplarına gösterilen hoşgörü dinler arası diyaloga örnektir	Öğretmen	41	2.87	.86
		Öğret. Ad	59	2.81	
10	Yahudilik ve Hristiyanlık da ki vahiy ve peygamber inancı ile İslam da ki peygamber inancı aynıdır	Öğretmen	41	2.31	4.30
		Öğret. Ad	59	2.00	
11	Kitab-ı Mukaddes Tevrat, İnciller ve eklerden oluşmaktadır	Öğretmen	41	2.63	-.93
		Öğret. Ad	59	3.03	
12	Tarihteki Din savaşları dinler arası diyalogu engellemektedir	Öğretmen	41	2.52	2.35
		Öğret. Ad	59	2.22	
13	Dinlerarası diyalog, ayrı dinlere mensup insanların inanç ve düşüncelerini birbirine empoze yoluna gitmeden dini meselelerde konuşmasıdır	Öğretmen	41	2.78	-.36
		Öğret. Ad	59	2.81	
14	Dinlerarası diyalog, ayrı dinlere mensup insanların inanç ve düşüncelerini birbirine empoze yoluna gitmeden dini meselelerde tartışmasıdır	Öğretmen	41	2.80	.49
		Öğret. Ad	59	2.76	
15	Dinlerarası diyalog, ayrı dinlere mensup insanların inanç ve düşüncelerini birbirine empoze yoluna gitmeden dini meselelerde işbirliği yapmasıdır	Öğretmen	41	2.65	1.11
		Öğret. Ad	59	2.52	
16	Caminin yanında Kilise ve Havra da yer alabilir	Öğretmen	41	2.68	-.10
		Öğret. Ad	59	2.69	
17	İslam Dünyasında dini tebliğ ile görevli kişiler dinlerarası diyaloga hazırdırlar	Öğretmen	41	2.24	2.26
		Öğret. Ad	59	2.00	
18	Türkiye Cumhuriyetinde din görevlileri diyalog konusunda yeteri kadar bilgilendirilmiştir	Öğretmen	41	2.14	2.13
		Öğret. Ad	59	2.00	
19	Hristiyan ve Yahudiler Dinlerarası diyalog konusunda Müslümanlara karşı samimidirler	Öğretmen	42	2.14	2.77
		Öğret. Ad	59	1.94	
20	Müslümanlar diğer din mensuplarına karşı samimidirler	Öğretmen	41	2.65	.37
		Öğret. Ad	59	2.61	
21	Diyalog ile Hz. İbrahim geleneğindeki ortak kökler ve yakınlıklar keşfedilebilir	Öğretmen	41	2.80	2.50
		Öğret. Ad	59	2.50	
22	İslam'a rağmen ortak kökler aramaya gerek yoktur	Öğretme	41	3.26	1.52
		Öğret. Ad	59	2.30	
23	Diyalogun ilk adımı; insan hakları, dünya barışı, sağlık, eğitim ve adalet konuları olmalıdır	Öğretmen	41	2.90	.68
		Öğret. Ad	59	2.84	
24	Diyalog; bir arada yaşamak durumunda olan farklı din	Öğretmen	41	2.90	.95

	mensuplarının yaşadıkları coğrafyalarda öncelikle başlatılmalı ve mevcut çalışmalar sona erdirildikten sonra devam ettirilmelidir	Öğret. Ad	59	2.81	
25	Önerilen diyalog metodlarıyla Hristiyanlar, misyonerlik faaliyetlerini daha sağlıklı bir şekilde yürütme amaçındadırlar	Öğretmen	41	2.56	.22
		Öğret. Ad	59	2.59	
26	Diyalog farklı inançlardaki insanlar arasında hoşgörü ve dostluğun yerleşmesine imkan vermektedir	Öğretmen	41	2.65	1.72
		Öğret. Ad	59	2.44	
27	Diyanet İşleri Başkanlığı kendi personelini diyalog konusunda yeterli şekilde bilgilendirmektedir	Öğretmen	41	2.04	.97
		Öğret. Ad	59	1.98	
28	Diyalog, misyonerlik çalışmalarına imkan veren dostluk oyunudur	Öğretmen	41	2.48	-1.76
		Öğret. Ad	59	2.71	
29	Peygamberimizin diğer din mensupları ile münasebetlerinde yaptığı faaliyetler dinler arası diyalogun önemli bir uygulamasıdır	Öğretmen	41	2.87	.60
		Öğret. Ad	59	2.83	
30	Her din öncelikle, kendi içindeki gruplar ile diyalogu gerçekleştirmeye çalışmalıdır	Öğretmen	41	2.87	-1.70
		Öğret. Ad	59	2.96	
31	Diyalogda her dini temsilen, bu konuda uzmanlaşmış kişiler görev almalıdır	Öğretmen	41	2.92	.16
		Öğret. Ad	59	2.91	
32	Diyanet İşleri Başkanlığının Diyalog çalışmalarını yürütecek yeterli yetişmiş elemanı vardır	Öğretmen	41	1.95	.03
		Öğret. Ad	59	1.94	
33	Dinler arası diyalog çalışmalarında, İlahiyat fakültelerindeki Dinler tarihi Kürsüsü elemanlarından yeteri kadar yararlanılmaktadır	Öğretmen	41	2.17	2.13
		Öğret. Ad	59	1.96	
34	Farklı dinlere ait insanlar arasında diyalogu gerçekleştirmenin en etkili yollarından biri günlük hayatta halk arasında gerçekleştirilen diyalogdur. (Yaşam diyalogu)	Öğretmen	41 59	2.60	.70
		Öğret. Ad		2.50	
35	Hristiyan komşularının olmasını isterim	Öğretmen	41	2.60	1.63
		Öğret. Ad	59	2.37	
36	Yahudi komşularının olmasını isterim	Öğretmen	41	2.53	1.30
		Öğret. Ad	59	2.35	
37	Dinler arası diyalog ile ilgili çalışmaları yürütmek üzere Türkiye de Araştırma enstitüsü kurulmalıdır	Öğretmen	41	2.95	1.28
		Öğret. Ad	59	2.86	
38	Dinler arası diyalogun sağlıklı bir şekilde sürdürülmesi için kitle haberleşme araçlarına büyük görev düşmektedir	Öğretmen	41	2.87	1.37
		Öğret. Ad	59	2.88	
39	Siyasi ve ekonomik çıkarlar , Dinlerarası diyalog çalışmalarına gölge düşürmektedir	Öğretmen	41	2.85	.28
		Öğret. Ad	59	2.83	
40	Basın yayın organlarının yayınları Dinlerarası diyaloga engel teşkil etmektedir	Öğretmen	41	2.51	2.51
		Öğret. Ad	59	2.20	
41	Dinlerarası diyalog çalışmaları sadece basın yayın organlarının yayımları seviyesinde kalmaktadır	Öğretmen	41	2.51	1.77
		Öğret. Ad	59	2.27	
42	Dinlerarası diyalog ile ilgili başlatılan çalışmalar vatandaşları rahatsız etmektedir	Öğretmen	41	2.21	-.59
		Öğret. Ad	59	2.30	
	İnsanı selamete ulaştırmak için ilahi dinlerin hepsinde	Öğretmen	41	2.87	1.78

43	evrensel ve birleştirici ortak mesajlar vardır	Öğret. Ad	59	2.69	
44	Dinlerarası diyalog konusunda başlatılan çalışmalar yeterlidir ve bu tempoda devam etmelidir	Öğretmen	41	2.00	.00
		Öğret. Ad	59	2.00	
45	Değişik din mensupları birbirlerinin inançlarını iyi tanımadan sağlıklı bir diyalog yapamazlar	Öğretmen	41	2.90	-.47
		Öğret. Ad	59	2.93	
46	İslam dışındaki dinlerin kutsal kitaplarının diyalog için okunması gerekir	Öğretmen	41	2.80	-.10
		Öğret. Ad	59	2.81	
47	Bizim için Avrupa birliği arifesinde Dinlerarası diyalog gereklidir	Öğretmen	41	2.87	3.62
		Öğret. Ad	59	2.32	

$p < .05$, $*t < 1.661$. Serbestlik derecesi 98'dir.

Yukarıdaki tablo, Anketimizde yer alan dinlerarası diyalog konusunda öğretmen ve öğretmen adaylarının bilgi ve düşünceleri ile ilgili görüş farklılıklarını ortaya koymaktadır. Anketimizde yer alan soruları bir bütün olarak değerlendirdiğimiz zaman, görüşlerde anlamlı bir farklılık yoktur. Soruların önemli kısmında görüş benzerliği bulunmaktadır. Ancak bazı sorulara verilen cevaplarda farklılıklar mevcuttur. Görüş farklılıklarının çok olduğu sorulardan “Dinlerarası diyalog, Katolik Kilisesinin II. Vatikan Konsili’nde (1962-1965) aldığı karar ile başlamıştır” sorusuna öğretmenlerin verdiği cevapların aritmetik ortalaması (1.95)’dir. Bu da öğretmenlerin dinlerarası diyalogun başladığı tarihi iyi bilmedikleri anlamına gelmektedir. Ancak öğretmen adaylarının aynı soruya verdikleri cevapların aritmetik ortalaması (2.84)’dür. Bu sonuç, öğretmenler ile öğretmen adaylarının aynı görüşü paylaşmadıkları ve öğretmenlerin belirtilen görüşe katılmadıklarını göstermektedir.

Yine “Dinlerarası diyalog Müslüman cemaat liderlerinin çabalarıyla başladı” sorusuna öğretmenlerin verdikleri cevapların ortalaması (2.41) iken öğretmen adaylarının ise (2.00)’dir. Bu da bize, belirtilen görüşe öğretmenlerin katıldığını, fakat öğretmen adaylarının katılmadığını ifade etmektedir. Burada diyalogun cemaat liderlerinin çabaları ile başladığı görüşünün öğretmen adayları arasında yaygın olması, bu grup üzerinde cemaat liderlerinin daha çok etki bıraktığı kanaatini ortaya çıkarmaktadır.

Diğer farklılık “Hristiyan ve Yahudiler Dinlerarası diyalog konusunda Müslümanlara karşı samimidirler” sorusuna verdikleri cevaplarda ortaya çıkmaktadır. Burada öğretmenlerin görüşleri (2.14) iken, öğretmen adaylarının görüşleri (1.94) seviyesindedir. Bu fikre katılma oranı öğretmenlerde fazla iken öğretmen adayları bu görüşe katılmamaktadırlar. Bir başka soru olan “İslam’a rağmen ortak kökler aramaya gerek yoktur” sorusuna öğretmenlerin verdikleri cevapların aritmetik ortalaması (3.26) iken öğretmen adaylarında bu (2.30)’dur. Yine burada öğretmenler belirtilen bu görüşe tam katılırken, öğretmenler adayları katılmamaktadırlar.

Anketimizdeki diğer bir soru olan “Basın yayın organlarının yayınları Dinlerarası diyaloga engel teşkil etmektedir” sorusuna öğretmen adayları bu görüşe (2.20) katılmadıklarını belirtirken, öğretmenler (2.51) katıldıklarını ifade etmişlerdir. Görüş farklılığı arz eden diğer soru da “Bizim için Avrupa birliği arifesinde dinlerarası diyalog gereklidir” sorusudur. Burada öğretmenlerin verdikleri cevapların aritmetik ortalaması (2.78) iken öğretmen adaylarının (2.32)’dir. Bu değerlere göre belirtilen fikre öğretmenler tam katılmaktadırlar. Ancak öğretmen adayları bu görüşe katılmamaktadırlar.

Sonuç ve Öneriler

Sonuç olarak Dinlerarası diyalog ile ilgili görüş ve düşünceleri ortaya koymak amacıyla İlahiyat Fakültesi mezunu öğretmen ve öğretmen adaylarına uyguladığımız ankette iki grubun da hem fikir olduğu nokta; Müslüman ülkelerin bu konuda yeteri kadar hazır olmadıkları, Türkiye’de Diyanet İşleri Başkanlığının bu konuda kurum oluşturamadığı gibi kendi personeli de hazırlayamadığı tespit edilmiştir. Yine ankete katılan kişiler misyoner faaliyetlerinin sona erdirildiği görüşüne katılmadıkları gibi diyalog ile ilgili çalışmaların yeterli olduğu ve bu tempoda devam etmesi fikrine de katılmaktadırlar. Öğretmen ve öğretmen adaylarının diğer din mensupları ile kurulacak yakın ilişkilere sıcak baktıkları ve diyalog konusunda kendilerinden yararlanılması gerektiği kanaatine sahip olduk. Çalışmamızda; diyalog konusunda Öğretmen ve öğretmen adayları arasında bazı görüş farklılıkları olmakla birlikte çoğunlukla aynı görüşleri paylaştıkları ortaya çıkmıştır. Öğretmen adayları ile öğretmenlerin diyalog konusundaki görüşleri arasında anlamlı bir fark olmadığı da tespit ettik.

Bu çalışmamız, Ülkemizde son yıllarda gündeme gelen dinlerarası diyalog faaliyetlerinin aceleyle getirilmeden, daha sistematik olarak yapılmasının sağlıklı olacağı kanaatini vermiştir. Konunun yetkili ve uzman kişilerin hazırlayacağı, sağlam temeller üzerine bina edilmiş projeler halinde yürütülmesi gerekmektedir. Yetkisiz ve yetersiz kişilerin teşebbüsleri ile gerçekleştirilecek diyalog çalışmalarının yarar yerine zarar getireceği muhakkaktır. Bunun için de gerek Müslüman ülkelerin dini kurumları, gerekse üniversitelerin İlahiyat Fakülteleri koordineli olarak acilen harekete geçmelidir. Özellikle ilahiyat fakültelerinde dinlerarası diyalog ile ilgili zorunlu ders konulmalıdır. Diğer taraftan konu ile ilgili çalışmaları yapacak araştırma merkezleri ve enstitüler kurulmalıdır. Bu konuda yurt dışındaki vatandaşlarımız bizim için gönüllü elçiler konumundadır. Onları, dini yönden bilgilendirmek amacıyla gönderilen din görevlilerinin yabancı dil bilen ve sosyal yönden daha aktif kişiler arasından seçilmeleri diyalog açısından da isabetli olacaktır.

Diyalog, dünyada sosyal barışın sağlanması ve farklı din ve kültürlerle mensup insanların bir arada yaşaması için gerçekten çok gereklidir. Ancak bizim ülkemizde bu konu son birkaç yıldır gündeme getirildiği için ve din

adamları yeteri kadar bilgilendirilmeden, direkt olarak halk seviyesinde diyalog tartışmaları başlatıldığı için sağlıklı bir sonuca gidileceği kanaatinde değiliz. Biz biliyoruz ki Hristiyanlar yaklaşık 40 yıldır bu konu üzerinde Dinler tarihçileri ve Din Sosyologlarından oluşan araştırma grupları kurmuş ve çalışmalar yürütmektedirler. Böylece diyaloga girecekleri toplumları çok iyi tanıma gayretinden sonra o toplumlar ile diyalog çalışmalarını başlatmışlardır. Ülkemizde ise ilim adamları seviyesinde diyalog çalışmaları başlatılmadan sadece halk seviyesinde başlatılmış ve devam ettirilmeye çalışılıyor. Halbuki diğer din mensupları halı hazırda dinlerarası diyalog çalışmalarını ilim adamları seviyesinde yürütmektedirler ve kendi vatandaşlarını konunun dışında tutmaktadırlar. Ülkemizde, Diyanet İşleri Başkanlığının Koordinasyonu ile Dinler Tarihi, Din Sosyolojisi, Din Psikolojisi vb. alanlarda yetişmiş ilim adamlarından oluşturulacak komisyonlar tarafından öncelikle araştırmalar yapılmalıdır. Bu komisyonlar, kendileri ile diyaloga girilecek toplulukların sosyal, kültürel ve dini özelliklerini yansıtacak bilimsel yayınlar hazırlamalıdır. Yapılacak araştırmaların sonuçları önce ilmi çevrelerde tartışıldıktan sonra, il ve ilçelerde düzenlenecek seminer, sempozyum ve konferans gibi etkinlikler ile vatandaşa aktarılmalıdır. Son yıllarda yapıldığı gibi konunun uzmanlarının çağrılmadığı ve yer almadığı diyalog çalışmalarının başarılı olduğu söylenemez. Çünkü diyalogun mahiyetinden haberdar olmayan kişilerin böyle bir konuda söz söylemeleri ve toplantılara katılmaları kabul görmemektedir. Eğer gerçekten Diyalog gerekli ise ki çağımızda çok gerekli olduğuna inanıyoruz, o halde hiç olmazsa diyalogu başlatan Katolik Kilisesinin çalışmalarında takip ettiği metodu gözden geçirmemiz gerektiği kanaatindeyiz. Diyalog ile ilgili etkinlikleri sadece izlemek ve dinlemek yeterli değildir.

Buna benzer çalışmaların Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde görev yapan kişiler üzerinde uygulanmasının faydalı olacağına, bu çalışmaların diyalog ile ilgili atılacak adımlara katkı sağlayacağına inanıyoruz. Çünkü öncelikle toplumda dini öğretmek ile görevli İlahiyat fakültesi mezunları ve din görevlileri aydınlatılmadan yapılan diyalogda başarı beklenemez. Zaten bu alanda yeterince başarılı olunduğu da söylenemez. Diyalog meselesinde “saygı” ve “sevgi” anahtar sözcüklerdir. Diyalog ile toplulukların birbirlerinden öğrenecekleri kültürel gelişme ve zenginlikler gibi çok şey vardır. İnsanlar kendi sosyokültürel evrenlerini iyi tanımadan bu çalışmaları rahat yapamazlar. Bunun için zaman ve çok fazla iyi niyet gerekir.